

**AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR POLGÁRI TÉRKÉPEZÉS
KEZDETE ÉS
A PESTI VÁROSI MÉRNÖKI HIVATAL
TEVÉKENYSÉGE (1867-1873)**

A doktori (Ph.D) értekezés tézisei

Holló Szilvia Andrea

Földtudományi Doktori iskola
Doktori Iskola vezetője: Dr. Monostori Miklós egyetemi tanár
Térképészet Doktori Program
Programvezető: Dr. Klinghammer István egyetemi tanár
Témavezető: Dr. Zentai László egyetemi tanár

2008

Előzmény és célkitűzés

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) Budapest fejlődése és saját működésének rendszeresítése céljából legelső és legsürgősebb feladatának tekintette az általános szabályozási és beosztási terv elkészítését. Az FKT megalakulásakor (1870) azonban még nem álltak rendelkezésre az ehhez szükséges előmunkálatok, azaz Pest-Buda-Óbuda háromszögelése és lejtmerése. Pesten ugyan ezen már egy ideje dolgoztak, Budán és Óbudán azonban még legfeljebb csak az ötlet szintjéig jutottak el. A munkálatok elvégzését akadályozta, hogy még Pest városának sem volt meg ehhez a kellő anyagi fedezete, Budán pedig ez kezdettől hiányzott, így a költségeket végül az FKT volt kénytelen magára vállalni. S mivel a munka városonként külön-külön készült, Budapestnek még a 20. század elején sem volt egységes felmérése.

Ez a sajátos helyzet többek között annak köszönhető, hogy az önálló, egységes szempontok alapján működő magyar polgári térképezés 1867-ben kezdődött, amikor a kiegyezés után az addig Bécsben koncentrált irányítást felváltotta a Budára telepített magyar hivatali szervezet. Az önállósulás nem ment zökkenőmentesen, amit a szervezeti, személyzeti kérdések mellett az is nehezített, hogy a nagy múltra visszatekintő és megbízható műszaki méréseken alapuló katonai térképezés és ezzel együtt a térképek osztrák kézben maradtak, a polgári szervezetnek viszont megfelelő műszerei sem voltak. A század végére azonban már nemzetközi sikereket arattak, térképeik díjakat nyertek, módszereiket széles körben átvették és alkalmazták, munkásságukra felfigyelt a nagyvilág.

Ahhoz, hogy rövid időn belül ilyen eredményeket érjenek el, jelentősen hozzájárultak a városfelmérések terén szerzett tapasztalataik.

Az FKT és a városi tanács oldaláról korábbi kutatásaimban már igyekeztem körüljárni a pesti városfelmérés történetét, a budai és óbudai munkálatokat (ahol már a szervezetenként megerősödött állami térképészeti hivatalok dolgoztak) Futaky Zoltán ismertette tanulmányában. A pályázati úton kiválasztott, vagy a közvetlenül felkért magánmérnökök mellett a pesti felmérés műszaki munkálatainak elvégzésében a Városi Mérnöki Hivatal (VMH) is közreműködött, de ezt a jobbra a háttérben folyó munkát az iratok hiányossága, a megmaradt esetlegessége miatt eddig nem dolgozták fel.

Ezért érdemel megkülönböztetett figyelmet - az FKT és a térképezést hivatalból koordináló Pénzügyminisztérium mellett - az önállósuló magyar térképezésben úttörő szerepet játszó pesti Városi Mérnöki Hivatal 1867-1873 között végzett munkája.

Az önálló magyar polgári térképezésének alakulása kronologikusan párhuzamba állítható a főváros egyesítésének eseményeivel, egyes pontokon pedig az állam és a város által végzett

tevékenység átfedi egymást. Ezért a kronológiai felosztásban az alábbi csoportosítást követtem:

- az 1867 előtti korszak még önálló magyar állami térképészet nélkül, a pesti felméréseket az 1830-as évektől működő és az 1860-as években aktívvá váló pesti Városi Mérnöki Hivatal szemszögéből vizsgálva;
- 1867 és 1870 között, az önálló állami szervezet megalakulásától a városegysítést előkészítő és a fejlesztéseket koordináló Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) létrejöttéig eltelt időszak áttekintése, a pesti városfelmérés kezdeti eredményeivel;
- 1870 és 1873 között a városegysítés műszaki előkészítése, az FKT és az állami földmérés szervezeti egységeinek közreműködésével, a városi hivatalok háttérbe szorításával;
- 1873 után, a pesti, budai, óbudai felmérések lezárásának időszakában.

Alkalmazott módszerek

1. Levéltári feltáró munka, melynek alapforrásai a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratok (Pénzügyminisztérium, abszolutizmus kori levéltár), valamint a Budapest Főváros Levéltárában őrzött iratok (pesti Városi Mérnöki Hivatal, tanácsülési jegyzőkönyvek, telekkönyvi iratok, telekkönyvi nyilvántartások, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa iratai). A feltáró munka nehézségét és egyben sajátosságát az adta, hogy

- az eltelt évtizedek alatt a fővárosi iratok egy részét selejtezték;
- a térképeket a jobb kezelhetőség, a műtárgyvédelem érdekében kiemelték az iratok közül, azonban ezt a legtöbb esetben kellően nem dokumentálták, az iratok a térkép-anyaggal ritkán hozhatók összefüggésbe;
- a kifejezések használata nem egyértelmű, a felmérést gyakran mérnöki, műszaki munkának nevezték, az iratokat az építészetiek közé sorolták.

2. Térképgyűjteményekben végzett feltáró munka alapján történt elemzés. Ennek során megtörtént a budapesti közgyűjteményekben fellelhető várostérképek közül a felmérési térképek mellett az azok alapján, de kereskedelmi célra készült térképek áttekintése, csoportosítása, és főbb jellemzőik kiemelése.

3. Helyszíni (terep) bejárás a határjelölések, állandósítási pontok felkutatására. Ez a Budapesti Történeti Múzeumban őrzött háromszögelési jegyzőkönyvek alapján és Szentpéteri Tibor adatbázisa segítségével történt.

Tézisek

1.) Magyarországon a 18. század végétől képeztek térképészeket, de még évtizedekig a katonai mérnököket kérték fel a városfelmérések elvégzésére. A polgári térképészek ugyan képzettek voltak és jól ismerték a környezetük terepviszonyait, de nem volt megfelelő műszerük, felszerelésük, és nem alakult még ki hivatali szervezetük, egyedül vagy néhány segítővel látták el feladatukat. Kutatásaim során kimutattam, hogy miközben a polgári térképészeket gyakran kérték állami feladatot ellátó katonai térképészek támogatására, a saját kezdeményezésre megkezdett munkálatokat nem voltak képesek eredményesen befejezni.

2.) Feltártam, hogy 1839-ben, a nagy dunai árvíz utáni szabályozások idején felvetődött, hogy végre megfelelő városfelméréseket végezzenek. Ehhez nem, vagy csak igen nehezen kapták meg az állami hozzájárulást, mivel a hivatalok nem szívesen engedték ki a kezükből ezt a sok nehézséggel járó, drága, de ugyanakkor rendkívül jelentős információt feltáró és a városokat tetemes bevételhez juttató feladatot. Bizonyítottam, hogy amikor az engedély megérkezett, a városok nem tudtak megbirkózni a felmérésekkel, nem volt kellő apparátusuk ennek végrehajtásához, sőt adott esetben maga a felmérést kezdeményező városi tanács állíttatta le a munkát.

3.) Kutatásaim alapján kijelenthető, hogy 1848/49-ben a honvédség térképhasználata a bécsi háttérintézmény segítsége nélkül, műszerek hiányában megoldhatatlannak látszott, és nehezítette a helyzetüket a polgári geodétákkal, mérnökökkel állandósult ellentét. A szabadságharc után a városok – mivel katonai térképeket még mindig nem használhattak, az állami hivatalok működése pedig egy ideje akadozott - önálló városi mérnöki hivatalt hoztak létre, illetve a már korábban megalakultak nagyobb súlyhoz jutottak.

4.) 1867-ben a kiegyezéskor különvált az osztrák és a magyar állami földmérés. Bizonyítottam, hogy a magyar hivatalokba jobbra Bécsből érkeztek a vezető szakemberek, leginkább osztrákok, csehek. A terepen dolgozó földmérőket ugyanakkor nyelvtudás hiányában elküldték, és tapasztalatlan új emberekkel (pályakezdőkkel) töltötték fel az állományt. Miután a régi szakembereket elküldték, vagy áthelyezték, kiderült, hogy nincs elég képzett, magyarul tudó földmérő. Kimutattam, hogy az állami hivatal munkája ezért akadozott, de legalább kellően felszerelték az egységeket. A városok ebben az átmeneti időszakban magánmérnököket bíztak meg a nagyszabású, átfogó feladatokkal, majd egyre több apróbb munkát rájuk hárítottak, hogy a hivataloknak csak a sokasodó adminisztratív feladatokkal kelljen foglalkozni.

5.) Bizonyítottam, hogy az 1860-as években az iparosítás és városfejlesztés, közművesítés miatt egyre égetőbb szükség volt jó térképekre, és adatok hiányában gyorsan ilyeneket nem tudtak produkálni, főleg azért nem, mert korábban nem vezették folyamatosan a nyilvántartásokat. Ezért több évtizede a térképtárban őrzött térképekre vezették át a változásokat.

6.) Kimutattam, hogy a külföldről beszerzett eszközöket nem a Városi Mérnöki Hivatal előírásainak megfelelően, pályázati előkészítés után rendelték, hanem a városfelmérést elnyerő Halácsy Sándor személyes indítványára, és többek között a megrendelések körüli következetlenség okozta a városfelmérés befejezésének több éves késlekedését.

7.) Bemutattam, hogy az önálló állami földmérés megszületése és az FKT megalakulása között eltelt időben a részletes felmérésre vállalkozó Halácsy Sándor és irodája egészen jól haladt, annyira, hogy ugyanezt a munkát Budán is el akarta vállalni. A VMH azonban az állandósult létszámihiány miatt nem volt képes a felülvizsgálatokat elvégezni, nemcsak indokolatlanul kevés mérnököt alkalmaztak, de rosszul is fizették őket, ezért a fiatalok közül sokan állami szolgálatba álltak.

8.) Bizonyítottam, hogy 1870-től a városegysítésig az FKT határozta meg a feladatok java részét, a térképekkel kapcsolatos kívánalmakat. A bécsi felméréskor kidolgozott alapelvek időközben elévültek, és át kellett volna térni a tízes rendszer használatára, és az új telekszámozásra. Minden feladat Halácsyra hárult, mivel a VMH semmit sem tudott befejezni, működése egyre merevebbé, formálisabbá vált. Budán nem volt a pestihez hasonló súlyú a VMH, ezért az FKT jobban tudta érvényesíteni befolyását, és ott kezdettől az általuk felkért állami térképészek végezték a felmérést. Mivel a budai hivatalnokokra nem tartottak igényt, a város nem is akarta a felmérések rájuk eső költségét kifizetni.

9.) Arra a megállapításra jutottam, hogy a pályázatokban megfogalmazott feltételek menet közben elévültek, megváltoztak, ezért a vidéki városoknak már ezeket a tapasztalatokat továbbbíthatták. A törvényi szabályozás ugyanakkor lassabban követte az eseményeket, mivel 1908-ig tartott, míg megteremtődött a kapcsolat az egymástól szervezetileg nem függő földmérés, földadókataszter, telekkönyv, birtokrendezés között. Az eredetileg iskolai térképek gyártására alapított Magyar Földrajzi Intézet mellett az egyesített Fővárosi Mérnöki Hivatal és a katonai térképészet is megőrizte súlyát a várostérképek készítése, helyesbítése terén.

Következtetés:

A levéltári források alapján megállapítható, hogy

- Pest városa a felmérések terén már rendelkezett tapasztalattal a pályázatok kiírása, majd a végrehajtás körül támadt nehézségek terén. A Városi Mérnöki Hivatal képzett munkatársai révén az elvégzett munka ellenőrzése is elvben megoldható, azonban a városfejlesztés terén jelentkező napi feladatok, valamint az eszközállományban és a háttér adatokban mutatkozó hiányosságok miatt a vártnál kisebb intenzitással tudtak a városfelmérésbe bekapcsolódni, néhány év elteltével már csak adminisztratív munkákra korlátozódott ebbéli tevékenységük;

- az önálló magyar térképészet, az állami földmérés intézményei fejlődtek, a már a hetvenes években elért nemzetközi sikerek azonban először a városfelmérések tapasztalatain alapultak. A mérnökök, földmérők, térképészek egy része ott (főleg Pesten) kezdte pályafutását, majd néhány év után állami szolgálatba álltak. A városoknak sem a csekély fizetések miatt, sem a szakmai munka monotonitása, vagy éppen kiszervezése miatt nem volt megtartó ereje;

- az önálló állami szervezet és a város egyes területeken megtalálta az összhangot (pl. nyomdai munkálatok), a gondok a Fővárosi Közmunkák Tanácsának közbelépésével kezdődtek;

- a szakember állomány körében állami szinten, 1867 környékén tömeges átrendezés történt: a magyarul nem tudó, kiválóan képzett és gyakorlott földmérők helyét fiatalok vették át, azonban a városokban, így Pesten ez a folyamat nem játszódott le, ott a hatvanas évek elejétől kezdve ugyanazok a nevek fordultak elő, a szolgálati hely elhagyása egyéni karrierérdekekkel volt összefüggésben.

Válogatott irodalomjegyzék

- ANTALFFY Andor: Országos kataszteri felmérésünknek jelen állása és iránya *Kataszteri Közlöny* 1910. XIX.évf. 5.sz.
- BALÁZS László- RAUM Frigyes: Tények és emlékek a magyar földmérés szervezetéről és tevékenységéről 1983. 35.évf. 2.sz. *Geodézia és Kartográfia* 73-83. I. rész:
- BENDEFY László: A magyar földmérés (1890-1920) MÉH Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Bp.1970.
- BORBÉLY Andor – NAGY Júlia: Magyarország I. katonai felvétele II. József korában *Térképészeti Közlöny* II. kötet Bp. 1932. dec. 1-2. füzet. M.kir. Áll. Térképészet
- FASCHING Antal: Tanulmány a magyar országos felmérések újjászervezésére vonatkozólag *Kataszteri Közlöny* 1906. XV.évf. 1-2.sz.
- FODOR Ferenc: A magyar térképírás III. kötet Honvéd Térképészeti Intézet, Bp.1954. *A Térképészeti Közlöny* 15.sz. külömfüzete
- HAZAY István – SZALONTAI László: Országos felmérés és műszaki földrendezés *Tan- könyvkiadó, Bp. 1967*
- HOLLÓ Szilvia Andrea: Pest, Buda, Óbuda a térképasztalon. In: *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda.* (szerk.: Gyáni Gábor) *Városháza kiadó, Bp. 1998.*
- PAPP-VÁRY Árpád: *Térképtudomány – A pálcatérképtől az úrtérképig.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2007.
- RAUM Frigyes: A magyar kataszteri felmérés szervezetének kialakulása *Geodézia és Kartográfia* 1986. 38.évf. 1.sz
- RAUM Frigyes: Vacano Fülöp, a magyarországi kataszteri felmérés első vezetője *Geodézia és Kartográfia* 1986. 38.évf. 6.sz. (1986.2.)
- Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és térképész (1812-1889). *MN Térképész Szolgálatfőnökség, Bp. 1987.*
- Jankó Annamária: *Magyarország katonai felmérései, 1763-1950.* Ráció kiadó, Bp., 2007.
- *A magyar földmérés és térképészet története.* (főszerk.: Joó István – Raum Frigyes) I-IV. kötet, Bp., 1990 -1993.

SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Fabó Beáta – Holló Szilvia Andrea: Budapest térképeinek katalógusa I-V. (lektorálta: Dóka Klára, szerk.: Sasfi Csaba) Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2003. 324+461+337+269+282 p. [ISBN 963 7323 36 8 Ö]

Pest, Buda, Óbuda a térképasztalon. In: Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda. A város arcai. (szerk.: Gyáni Gábor) Városháza, Bp., 1998. 139-163. [ISSN 1218-3806, ISBN 963 8376 83 X]

Ismeretlen pest-budai térkép 1793-ból. In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve XXVI. (1997-1998.) (szerk.: Kiss Jenő) FSZEK, Bp., 2000. 101-107. [ISSN 0 139-2085]

Budapest on the old maps 1686-1896. in: CUMIDAVA XXII-XXIV (1998-2000), Brasov, 2000. 305-310. [ISBN 973-99599-4-6]

Bartha Lajos – Holló Szilvia Andrea: Csillagászati és felmérő műszergyártás Magyarországon a 18. századtól a reformkorig. In: Technikatörténeti Szemle XXV. (2001-2002) (szerk.: Orlai Györgyné) Országos Műszaki Múzeum, Bp., 2003. 41-49. [ISSN 0497-056X]

Tanulmány Carl Pinot Vasquez életéről és munkásságáról. In: Rózsa György Emlékönyv. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 2005.